

omlægninger i den økonomiske prioritering mellem det primære og sekundære sundhedsvæsen, samt en skærpet debat, hvor der mest tales for mere forebyggelse og prioritering af den primære sundhedstjeneste og så til at dreje udviklingen væk fra den mastodont, som det specialiserede sygehusvæsen er blevet til i den danske sundhedssektor. Det er vist endnu ikke sket i 1997.

John T. Lauridsen

PAUL A. LEVINE: *From Indifference to Activism. Swedish Diplomacy and the Holocaust.* Studia Historica Upsaliensia bd. 178, 293 sider. Uppsala 1996.

I litteraturen om Holocaust finder vi ofte Sverige anbragt i den lidet glørværdige gruppe af *bystanders*, dvs. lande eller organisationer der stod på sidelinjen og så til, mens tyskerne myrdede millioner af jøder. Hjælpen til de norske og danske jøder i 1942/43, til de ungarske i 1944 og til kz-lejrfangerne i 1945 har ikke kunnet rette op på dette billede af statsegoisme og ligegyldighed. Således var det også efter krigen den svenske Sandler-kommissions vurdering at flygtningepolitikken havde gjort for lidt – og gjort det for sent. I samme kritiske tradition skrev Hans Lindberg i disputatsen fra 1973, *Svensk flyktningpolitik under internationellt tryck, 1936-41*, og amerikaneren Steven Koblik i bogen, *The Stones Cry Out: Sweden's Response to the Persecution of the Jews, 1933-1945*, fra 1988 (også svensk udgave uden noteapparat, Stockholm 1987).

Kobliks provokerende, men også noget hurtige, arbejde har nu fået et vægtigt modspil i amerikaneren Paul A. Levines undersøgelse, *From Indifference to Activism*, der blev forsvaret som disputats i Uppsala sidste år. Hovedtesen er her at den svenske regering, med Utrikesdepartementet (UD) som eksekutor, i 1942 forlod sin jødefjendske politik og gearede sit diplomati til at redde jøderne fra det man nu erkendte var deres sikre død i Polen. Hjælpen kulminerede med Raoul Wallenbergs heroiske indsats i 1944/45, der iflg. Levine netop kun kan forstås på baggrund af det svenske diplomatis humanitære arbejde i de to foregående år. Undersøgelsen slutter i øvrigt med Wallenbergs ankomst til Budapest i juli 1944 – en noget utilfredsstillende afgrænsning, der vist kun kan forsvares hvis Levine, der har et såkaldt Wallenberg-professorat bag sig i USA, vil reservere denne historie til et bind nr. 2.

Levine opererer med et begreb han kalder *bureaucratic resistance*, som i disputatsens selvforståelse tilfører Holocaust-forskningen en ny dimension og et tiltrængt teoretisk apparat. Således kvalificerer den bureaukratiske modstand den svenske hjælpevirksomhed som noget særligt, fordi den i modsætning til andre *bystanders* (f.eks. Bulgarien, Italien og Tyrkiet) ikke kun var indstillet på at redde landets egne jøder, men også drog andre grupper ind. Levine bygger på den weberske tanke om bureaukratiets rationalitet og forudsigelighed, og på den grundopfattelse at svenskernes modpart, den tyske udenrigstjeneste, netop rummede en sådan rationalitet, at den fulgte de diplomatiske normer, at den var uden ideologisk motivation, og at den havde et frirum og en betydelig autonomi. Spørgsmålet er imidlertid hvor langt disse forudsætninger rækker når det gælder *Endlösung*-processen. Levine lægger sig tungt op ad den funktionalistiske skole,

der primært har søgt at forklare jødeudryddelserne som et bureaukratisk projekt. Men i tysk forskning finder vi i dag en klar tendens til at opprioritere betydningen af den ideologiske faktor – også når det gælder handlingslinjer i Auswärtiges Amt. Samtidig kan det også diskuteres hvor meget frirum milliondrabets praktikanter, SS, overhovedet gav diplomaterne til forhandling og kompromiser. Men en sådan diskussion fører Levine aldrig. Mine egne undersøgelser, der er publiceret i dette og det foregående hæfte af *Historisk Tidsskrift*, og som bygger på et kildemateriale i UD der er fælles med Levines, tyder snarere på at udenrigstjenestens tiltagende opløsning i kompetencekaos og racefanatisme i hvert fald fra 1943 førte til en udbredt paralysering af det normale diplomati – der må have revet det meste af grunden væk under en bureaukratisk modstand. Således blev effekten af en sådan »modstand« også meget begrænset. Alt i alt har jeg svært ved at se nytten af Levines teoretiske tilgang. Jeg vil mene at den strækker det europæiske modstandsbegreb så vidt at det mister sin mening, og jeg synes ikke at det afdækker indsigter som ikke var kendte i forvejen.

Hovedaktøren i Levines fremstilling er retsafdelingen i UD og dennes chef, Gösta Engzell, der følges i en række cases fra nov. 1942 til sommeren 1944. Med en efter min mening urimelig og uhensigtsmæssig udvidelse af antisemitismebegrebet vurderer Levine at Engzell og de svenske diplomater i 1930'erne og i de første år af krigen var antisemitter – eller i hvert fald opererede inden for en antisemitisk tankegang (se også artiklen »Antisemitism in Sweden's Foreign Office: How Important was it?« i: *Historisk Tidsskrift* 1966, s. 8-27), men at de fra midten af 1942 slog fuldstændig om og blev et hovedcenter for redning af jøder. Dokumentationen indledes med hjælpen til de norske jøder i slutningen af 1942, hvor den svenske regering for første gang åbnede grænserne for et større kontingent af jøder. Dernæst fremstilles bestræbelserne på at redde de svenske jøder der var strandet rundt om i Hitlers Europa, og som Gestapo fra starten af 1943 krævede hjemtaget – ellers ville de blive deporteret østpå. Et kapitel behandler den såkaldte Adler-Rudel-plan, der opererede med at overføre 20.000 jødiske børn fra Frankrig og Belgien til Sverige. Planen blev støttet af England og USA, men uden at de tre parter alvorligt regnede med at den havde nogen chance i Berlin, og Levine argumenterer for at projektet må opfattes som et svensk bluffnummer, der skulle skabe good-will hos de allierede – uden at det kom til at koste noget. I hvert fald blev planen aldrig realiseret. Altså ikke lige en sag der støtter Levines hovedtese! Sveriges rolle i redningen af de danske jøder i oktober 1943 behandles kort (s. 229-45), overvejende koncentreret omkring de problemer berlinergesandstens obstruktioner skabte, og med mange spørgsmål ladt åbne. At det svenske diplomati mislykkedes når det gjaldt *démarchen* til fordel for de danske jøder, og også havde begrænset succes med sine naturaliseringer, synes i øvrigt ikke at have rystet Levines model eller taget dynamikken ud af hans *bureaucratic resistance*. Undersøgelsen slutter med en skildring af hjælpen i Budapest. Sverige havde en privilegeret stilling i Ungarn og kunne derfor eskalere aktionen, der sikrede omkring 450 ungarske jøder med svenske papirer inden den afgørende deportationsrunde satte ind i oktober 1944.

From Indifference to Activism er en pionerstudie. Der er tale om den første samlede behandling af den svenske politik under Holocaust, og om en langt tættere dokumentation af arbejdet i UD end vi finder i Kobliks kortere fremstilling, der også tog sig plads til at behandle andre *bystanders* såsom den svenske kirke og svensk Røde Kors. Levine skriver levende og engageret og med stor

sympati for sine svenske aktører. Vi lades ikke i tvivl om at Engzell og hans folk havde hjertet med i arbejdet, og overbevises om den energi de udviste i mange enkelttilfælde. I hvilken forbindelse også generalkonsulatet i Oslo og missionen i Budapest får høje karakterer. Vi følger hvorledes retsafdelingen udviklede og raffinerede sit hovedvåben i kampen for at redde liv, nemlig tildelingen af nødpas og naturaliseringer – også til jøder der kun havde en spinkel – i 1944 slet ingen – tilknytning til Sverige. Og det dokumenteres at det kunne lykkes, selvom tyskerne principielt nægtede at acceptere papirer der blev givet *før tilfældet*. Den afsluttende pointe, at diplomaterne havde jævnet vejen for Wallenberg, da denne i juli 1944 opslog sit hovedkvarter i Ungarn, relativiserer heltens indsats – uden at reducere den, og bringer et vigtigt korrektur til ikke mindst den amerikanske hagiografi.

Når undersøgelsen trods disse fortjenester alligevel efterlader et noget flimrende billede af den svenske indsats, og efter min mening ikke formår at overbevise om hovedtesens bærekraft, skyldes det den manglende bredde og kontekst. Vi savner det baggrundstæppe der hedder den almindelige flygtningepolitik og de begrænsninger denne lagde på hjælpen til jøderne. Flygtningepolitikken var igen dikteret af krigens gang og presset på neutraliteten. Men den internationale konjunktur dukker kun sjældent op som parameter (med Adler-Rudel-planen som en undtagelse). Da Levine heller ikke har meget at sige om forholdet mellem det humanitære hjælpearbejde og den svenske statsinteresse, bliver resultatet en meget ensidig fokusering på bureaukraternes frie valg og en tilsvarende underbelysning af de politiske strukturer. Hertil får vi meget lidt at vide om de interne tyske overvejelser – og det mest fra de svenske kilder. Det betyder at den tyske beslutningsproces stort set falder ud og med den et så centralt spørgsmål som perceptionen af den svenske modpart. Opfattede tyskerne f.eks. Levines *bureaucratic resistance* som en form for modstand? Det ved vi faktisk ikke. Men i betragtning af den høje tyske tolerancetærskel når det gælder humanitære projekter i krigens sidste år – de kunne jo også komme Tyskland til gode – kan svaret let blive et nej. Stor usikkerhed hersker der endelig omkring bestemmelsen af selve UD's humanitære projekt. På grund af kildematerialets proveniens når fremstillingen sjældent ud over retsafdelingens selvforståelse, og den løber derfor en risiko for at projektet pustes op til en dynamik og en betydning den ikke havde i den svenske politik. Levine undrer sig over at hjælpen foregik så ubemærket af de andre i UD og af de allierede missioner. Men måske syntes det hele så småt at det ikke var værd at skrive om! I hvilken sammenhæng vi bemærker at Adler-Rudel-planen blev forhandlet af kabinetssekretæren (dvs. direktøren) selv og ikke af Engzell. Her var åbenbart tale om *high policy* der ikke kunne overlades til den upolitiske retsafdeling. Det hører også med til kritikken at vi aldrig får noget billede af aktionernes samlede omfang og deres fordeling mellem svenske og ikke-svenske jøder. Det er de mange enkeltsager og – hvad jeg ser som – de bureaukratiske rutiner der dominerer. Levine mener at de ikke-svenske jøder fylder kraftigt op i tallene, og bringer mange eksempler på den generøsitet der udvist med tildeling af svenske papirer – men da rigtig nok også mange eksempler på det modsatte! Det er mit eget indtryk, forstærket gennem læsningen af Levines fremstilling, at de reddede jøder var få – og de ikke-svenske endnu færre. Mine egne undersøgelser fra oktober 1943 viser at UD optrådte stærkt restriktivt med tildeling af pas og statsborgerskab for ikke at provokere tyskerne, og at kun et par af de omkr. 300

jøder det drejer sig om var uden familiemæssig tilknytning til Sverige. Hvis denne tendens holder for hele perioden (og her undtages invitationen til de danske og norske jøder der var særtilfælde) må det betyde en voldsom breche i Levines modstandsbegreb. For så lå hovedparten af UD's indsats i en naturlig forlængelse af den nationale stats- og suverænitetensinteresse.

Levines underliggende budskab er eksistentielt, nemlig spørgsmålet om valgets betydning, her forstået som bureaukraternes valg mellem det gode og det onde (se også interviewet med Levine i *Dagens Nyheter* 29.12.96). Det var iflg. Levine dette moralske valg Engzell og Utrikesdepartementet foretog i 1942, og som de fastholdt krigen ud. Vi er sikkert mange der gerne vil tro at Levine har ret. Men trods meget nyt stof og stor entusiasme har afhandlingen ikke kunnet overbevise anmelderen herom.

Hans Kirchhoff

CAY SEVÓN: Visionen om Europa. Svensk neutralitet och europeisk återuppbyggnad 1945-1948. Bibliotheca Historica 3, Helsinki 1995.

De senere år har været vidne til en sand strøm af udgivelser om svensk efterkrigstidshistorie. Som i Danmark har en stor del af disse været rettet mod dels sikkerhedspolitikken og dels europapolitikken. Ofte har der naturligvis været tale om overlap i fokus, fordi emnerne hænger sammen, og det er også tilfældet i Cay Sevóns bog.

Konkret er det Sveriges politik over for Marshall-plan projektet, som står i centrum. Det vil sige, at det i hovedsagen er årene 1947-48, der er til behandling. Inden denne problemstilling tages op, introduceres vi i tre rammekapitler til svensk udenrigspolitisk tænkning og tradition, Sveriges giver- og udlånspolitik i den første efterkrigsperiode og Sveriges økonomiske behov for Marshall-hjælp. Den svenske giver- og udlånspolitik var naturligvis en konsekvens af landets friholdelse fra 2. verdenskrigs krigshandlinger og landets rigdom. Som Sevón slår fast, var det økonomiske rationale bag den svenske interesse i Marshall-hjælpen en likviditetskrise (mangel på dollars), som snarere skyldtes, at landet var for rigt end for fattigt.

I den nyere historiske litteratur om Marshall-projektet hersker der gennemgående enighed om, at projektet var dobbelt i sit formål (A. Milward, C.S. Maier, M. Hogan). Det var naturligvis økonomisk sigtende på at løse de økonomiske og finansielle strukturproblemer, som plagede de vesteuropæiske økonomier (her hører enigheden i forskningen op, da Marshall-hjælpen tillægges meget forskellig vægt som forklaring på den vellykkede genopbygning), men det var også politisk/sikkerhedspolitisk med det mål eksternt at afskærme Vesteuropa for sovjetisk indflydelse og internt at forhindre kommunistisk indflydelse. På trods af den officielle svenske understregning af, at Marshall-planen var et rent økonomisk samarbejdsprojekt og benægtelse af, at planen kunne udlægges som et blokskabende initiativ, var den svenske regering – på linje med den danske i øvrigt – helt på det rene med projektets dobbelte karakter. Det var det, der skabte problemerne for den svenske regering. Det var derfor den svenske regering spillede en særdeles aktiv rolle i diskussionerne om Marshall-hjælpens karakter